

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research
Cilt/Volume 9 Sayı/Issue 23 Aralık/December 2020 s. 101-108
DOI:http://dx.doi.org/10.25068/dedekorkut371
Mainz-Almanya/Germany

Araştırma Makalesi/ Research Article

atı yitiglig kelir İfadesi Üzerinden Irk Bitig 55. ırk İçin Yeni Bir Okuma ve Anlamlandırma Önerisi

A New Reading and Interpretation Proposal for the 55th ırk of Irk Bitig via the atı yitiglig kelir Phrase

Öz

Eski Türk yazısı (runik / runiform) taşlara işlenmenin yanında kâğıtlar üzerinde de kullanılmıştır. Irk Bitig, kâğıda yazılı metin parçaları içerisinde kimi nitelikleriyle öne çıkmaktadır. Irk Bitig gerek diğer yazıt ve el yazmalarında görülmeyen kök ve gövde biçimlerle örülü söz varlığıyla gerekse de bünyesinde barındırdığı eşsiz anlatım yöntem ve teknikleriyle eski Türkçenin daha iyi anlaşılmasında önemli bir yere sahiptir. Bu itibarla, Irk Bitig'in ırkları üzerine ayrıntılı incelemelerin yapılması önemli bir gerekliliktir. Çünkü kimi ırkların anlam dünyası ve bu ırklarda geçen kimi sözcüklerin yapısal durumu henüz tam anlamıyla çözülememiştir. Bunun bir sonucu olarak kimi ırklar üzerine yapılan tartışmalar günümüzde de devam etmektedir. Nitekim Irk Bitig'in 55. ırkı da araştırmacılar tarafından farklı biçimlerde okunup yorumlanmıştır. Özellikle 55. ırkta geçen atı yitiglig kelir ibaresi şimdiye dek tatmin edici biçimde açıklanamamıştır. Dahası yitiglig sözcüğünün yapısal ve anlamsal durumu oldukça ilgi çekicidir. Bu yazıda, yitiglig sözcüğünün etimolojisi ve anlamsal boyutları farklı bir bakış açısıyla yeniden ele alınmıştır. Elde edilen veriler ışığında Irk Bitig 55. ırk için yeni bir okuma ve anlamlandırma önerisinde bulunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Yitiglig, atı yitiglig kelir, *yit- sesteş kökü, Irk Bitig 55. ırk, {-(X)gl(X)g} eki.

Abstract

Old Turkic script (runic / runiform) was used on papers as well as on stones. Irk Bitig stands out among the text pieces written on paper with some of its characteristics. Irk Bitig has an important place in the better understanding of old Turkic with its vocabulary built with root and derived forms that are not seen in other inscriptions and manuscripts, and with its unique expression methods and techniques. Therefore, it is an important necessity to make detailed examinations on the Irk Bitig's ırks. Because the semantic world of some ırks and the structural status of some words used in these ırks have not been fully resolved yet. As a result of this, debates on some ırks still continue today. As a matter of fact, the 55th ırk of Irk Bitig was also read and interpreted by researchers in different ways. In particular, the phrase atı yitiglig kelir in the 55th ırk has not yet been explained satisfactorily. Moreover, the structural and semantic state of the word yitiglig is very interesting. In this article, the etymology and semantic dimensions of the word yitiglig are reviewed from a different perspective. In

Ahmet KARAMAN*

İnönü Üniversitesi

Sorumlu Yazar/ Corresponding Author

* Dr. Öğrencisi
İnönü Üniversitesi, Malatya-Türkiye.
Elmek: karamana00@gmail.com
ORCID: 0000-0002-2524-8972

Makale Geçmişi/ Article History

Geliş Tarihi: 27.09.2020
Kabul Tarihi: 03.10.2020
E-yayın Tarihi: 15.12.2020

the light of the obtained data, a new reading and interpretation proposal was made for the 55th *ırk* of Irk Bitig.

Keywords: Yitiglig, atı yitiglig kelir, *yit- homonym root, the 55th *ırk* of Irk Bitig, {-(X)gl(X)g} suffix.

Giriş

Eski Türk yazısı, taşlar üzerine işlenmenin yanında kâğıtlar üzerinde de kullanılmıştır. Eski Türk yazısının kullanım sahasının genişliğini göstermesi açısından kâğıda yazılı metinler dikkat çekicidir. Zorlu koşullar nedeniyle her şeyin geçici olduğu bozkırda sonsuzluğa taşınması adına taşlara işlenmiş olan yazıtların günümüzdeki durumu, el yazmalarına göre daha iyidir. El yazmalarının pek çoğu zamanın kâğıt üzerindeki olumsuz etkisiyle ve ikinci dünya savaşı sonrasındaki özensiz taşıma, arşivleme faaliyetleri nedeniyle bütünlüğünü kaybetmiştir. Eski Türk yazısının kullanıldığı yazıt ve el yazmaları üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında, bu durumun da etkisiyle çalışma yoğunluğunun yazıtlar tarafında olduğu görülmektedir.

Eski Türk yazısıyla yazılmış el yazmalarının çoğu cümle formunun tamamlanamadığı kâğıt parçalarından ibaret olsa da bu hâllerile bile oldukça değerlidir. Çünkü söz varlığı açısından bakıldığında yazıtların içeriği sınırlıdır. Dönemin siyasi otoriteleri tarafından diktirilen yazıtların anlatımları genel ve belirli konular üzerinde yoğunlaşmıştır. Taşlar üzerine yazı işlenmenin zorluğu da düşünüldüğünde, güdümlü metinlerin ortaya çıkması ve gerekli olmayan hiçbir şeyin taşlara işlenmemesi anlaşılır bir durumdur. El yazmalarının söz varlığı bu durum düşünüldüğünde eski Türkçenin anlaşılması yönünden paha biçilemez bir hazine konumundadır. El yazmaları, eski Türkçenin konuşurlarının günlük hayatından kesitler sunma konusunda da önemli bir noktadadır. Savaş sanatı, astroloji ve doğa tasvirleri gibi içerikler, eski Türk yazıtlarında yer almayan anlatım yöntem ve teknikleriyle bu yazmalarda kendisini göstermektedir. Ancak el yazmalarının zaman içerisinde gördüğü zararlar, eski Türkçenin anlaşılmasında elde bulunan bu değerden yeterince yararlanmayı güçleştirmektedir. Bu noktada, Irk Bitig’in diğer el yazmalarına göre çok daha iyi korunarak günümüze ulaşmış olması büyük bir fırsattır.

Irk Bitig’in *ırkları* doğru biçimde okunup anlamlandırıldığında, eski Türk yazıt ve el yazmalarının dolayısıyla da eski Türkçenin anlaşılabilirliği aynı ölçüde mümkün hâle gelmektedir. Irk Bitig’de diğer yazıt ve el yazmalarında tanıklanmayan kimi kök ve gövde biçimler, sözcük türetim yolları, mecazlaşmalar, anlatım yöntem ve teknikleri bulunmaktadır. Bu açıdan Irk Bitig’in *ırklarının* derinlemesine incelenmesinde büyük yararlar vardır. Zira kimi *ırklarda*, ilk naşirler ve sonraki araştırmacılar tarafından gözden kaçırılmış, atlanmış veya hatalı biçimde okunup anlamlandırılmış noktalar bulunmaktadır. Nitekim Irk Bitig’in 55. *ırkı* farklı biçimlerde okunup yorumlanmasına karşın hâlihazırda *ırkın* anlaşılmamış anlamsal ve yapısal boyutları bulunmaktadır. 55. *ırkta* geçen *atı yitiglig kelir* ifadesinde *at* adı genel olarak hayvan adı biçiminde kabul edilmiştir. Ancak bu yorum Türk dilinin dil mantığını zorlayan bir önermedir. Ayrıca *yitiglig* sözcüğü gerek etimolojik görüntüsü gerekse de anlamsal boyutları açısından ilgi çekicidir. Sözcük, eski Türkçenin daha o dönemde kazandığı mecazî derinliği göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Yapılan bu çalışmada öncelikle 55. *ırk* için yapılmış farklı yorumlar eleştirel bir bakış açısıyla okurlara sunulacaktır. Sonrasında *yitiglig* sözcüğünün etimolojik

açıklaması ve anlamsal çözümlemesi yapılacaktır. Ayrıca sözcüğün türediği olası kök biçim ve bu biçimden türemiş diğer gövde biçimler de ortaya konularak savunulan tez desteklenecektir. Bu yolla *atı yitiglig kelir* ifadesi yeniden ele alınarak elde edilen veriler ışığında 55. *ırk* için yeni bir okuma ve anlamlandırma önerisi ortaya çıkacaktır.

1. Önceki Okuma ve Anlamlandırmalar

Clauson 55. *ırk* için:

“A brave man’s son went to the army; on the battlefield he made himself(?) a powerful messenger(?); when he comes as one who has made himself famous, joyful and with a reputation for alertness(?)”

anlamlandırmasında bulunur (ED 889b). Clauson’un bu yorumunda dikkat dikkat çeken ilk nokta *ırkta* ifade edilen tüm iş / oluşun öznesini ‘a brave man’s son’ olarak değerlendirmesidir. Clauson’a göre savaşa katılan ‘a brave man’s son’ savaş meydanında bizzat kendisine (himself) iyi bir ‘messenger’ meydana getirmiştir. Oysa *ırkın* bağlamında böyle bir durum sezilmemektedir. Clauson, *ırkın* son cümlesindeki *atı yitiglig kelir* ifadesini de yine bu bakış açısıyla değerlendirir. Ona göre ‘a brave man’s son’ savaşta gösterdiği başarılarla kendisini ‘famous, joyful and with a reputation for alertness(?)’ hâline getirmiş bir biçimde savaş meydanından dönmektedir. Buradan Clauson’un *atı* sözcüğünü hayvan olan *at* değil ‘ad, unvan’ biçiminde algıladığı anlaşılmaktadır. Ancak Clauson, bu görüşünden tam olarak emin olmadığını da ifade eder.

Marcel Erdal 55. *ırkın* son bölümü için:

äviñärü kälär, özi atanmış, ögrünçülüğ, atı yetiglig kälir “(A man went to the army ...) When he comes home, he comes a famous man, happy, his horse being led (for him)”

okuma ve anlamlandırmasında bulunur (1991: 345). Erdal daha sonrasında ise ilgili bölüm için *özi atanmış, ögrünçülüğ, atı yetiglig kälir* “He comes a famous and joyful man, his horse being led (for him)” yorumunu yapar (2004: 154, 456). Erdal’ın yorumunun en dikkat çekici noktası, *atı yitiglig kelir* ibaresindeki *at* sözcüğünü hayvan adı olarak algılaması ve *yitiglig* sözcüğünün kök biçimini *yet-* ‘to lead on’ olarak görmesidir (1977: 109-110). Erdal’a göre Clauson’un 55. *ırk* için anlamlandırma önerisi kabul edilebilir durumda değildir. Ancak Erdal’ın anlamlandırmada görmek istediği ‘savaştan dönen adamın atının başkası tarafından yönlendirilmesi / sürülmesi’ni gerektirecek bir durum 55. *ırkın* bağlamında yoktur. Savaştan ‘famous, happy’ olarak dönen kişinin atı neden başkası tarafından onun için yönlendirilmektedir? Atın başkası tarafından yönetilmesi için ya yularının başka bir asker tarafından tutulması ya da bir at arabasına bağlı olması gerekir. Bu ayrıntılar 55 *ırkın* bağlamı için kabul edilebilir olmaktan uzaktır.

Hüseyin Namık Orkun 55. *ırk* için:

alp er oğlu süke barmış sü yirinte eriklig sabçı türtmüş tir ebinerü kelser özi atanmış ögrünçülüğ atı yitiglig kelir tir ança bilinler ayıg edgü “Cesur insan oğlu orduya varmış. Ordu yerinde haberci (onu) dürtmüş der: Memleketine dönünce kendisi meşhur olur, sevinerek atı ? gelir. Bunu biliniz fenadır, iyidir.”

ifadelerini kaydeder (2011: 279). Orkun'un burada *sawçı* ile ilgili bölümdeki fiili *törüt-* değil *türt-* olarak algılanmış olması ilginçtir. Orkun'un *ırkta* geçen *atı* sözcüğünü hangi anlamda düşündüğü açık olmasa da hayvan adı olan *at* biçiminde görmek istediği sezilmektedir. Ayrıca Orkun, *yitiglig* biçiminde okuduğu sözcüğe anlam dahi vermez ve ilgili bölümü soru işareti ile karşılar. Orkun, notlar bölümünde ise sözcüğün DLT'de *yitig er* maddesinde açıklanan sözcük olduğunu telakki ettiğini belirtir (2011: 285). Bu durumda Orkun, adı geçen atın 'mahir, yetenekli' olduğunu işaret etmiş olmaktadır.

Talat Tekin 55. *ırk* için:

alp er ogli süke barmuş sü yirinte erklig sabçı törütmiş tir ebiñerü kelser özi atanmış ögrünçülüğ atı yitiglig kelir tir ança bilinler añıg edgü [ol] “Yiğit bir adamın oğlu savaşa gitmiş. Savaş alanında (kendine) güçlü bir sözcü türetmiş, der. Evine doğru gelirken kendisi ünlü ve mutlu, atı (da) yetkin olarak geliyor, der. Öylece biliniz: (Bu fal) çok iyi(dir).”

okuma ve anlamlandırmasında bulunur (2013: 25, 33). Tekin'in yorumunda dikkat çeken ilk nokta *özi atanmış ögrünçülüğ* ifadesini 'ünlü ve mutlu' biçiminde görmesidir. Tekin'in burada *özi atanmış* ibaresini daha geniş bir bakış açısıyla yorumladığı anlaşılmaktadır. Ancak açıkça görüldüğü üzere bu ifadenin böylesi bir geniş aktarımına gerek bırakacak kapalı bir anlatımı yoktur. *İrkın* bağlamından *süke bar-* eylemini gerçekleştiren kişinin savaşta başarıları nedeniyle *atanmış* olduğu şüpheye yer bırakmayacak biçimde görülebilmektedir. Tekin'in dikkat çeken ikinci görüşü ise *atı* ifadesini hayvan adı olarak görmesidir. *İrkın* başından itibaren *bar-*, *törüt-*, *kel-* ve *atan-* eylemlerini gerçekleştiren / eylemlerden etkilenen özne *alp er oglıdır*. Dolayısıyla bu noktada *ırk* sonunda öznenin birden bire hiçbir geçiş ifadesi olmadan *alp er oglının atına* geçmesi sezilen bir durum değildir. Kaldı ki atların 'yetkin' olması ne anlama gelmektedir? *İrk Bitig*'in tasvir ettiği dönemlerin savaş sanatı göz önüne alındığında, savaş meydanına sıradan atlarla gidilmesi beklenmez. Savaş için özel olarak yetiştirilen savaş atlarının bu konudaki yeterliliklerini aldıkları eğitim neticesinde kanıtlamış olması beklenir. At, sıradan bir hayvan olup kendini *ırkta* anlatılan savaş meydanında mı ispatlamıştır? Ya da hayvan, aldığı eğitimin başarılı olduğunu mu göstermiştir? Bunlara ek olarak Tekin, *yitiglig* ifadesini Thomsen'in şüpheli biçimde 'rejoicing (memnun, mutlu)' diye yanlış olarak çevirdiğini aktarır. Ona göre Malov, *atı yitiglig* ibaresini 'atı resmigeçit için donandırıldı' biçiminde yanlış çevirmiştir. Tekin ayrıca Clauson'un aynı ifadeyi 'with a reputation for cleverness (akıllılıkta ünlü)' diye yanlış çevirdiğini belirtir. Tekin bu görüşlerden sonra *yitiglig* sözcüğünü 'muhtedir' anlamında bundan önceki sözcüğü de 'atı, onun atı' karşılığında gördüğünü ifade eder (2013: 45-46). Hiç şüphe yok ki hem Thomsen'in hem de Malov'un görüşünün kabul edilebilir bir yanı yoktur. Clauson ise bu noktada daha uygun bir sav ortaya koymuştur.

Fikret Yıldırım ise 55. *ırkı* aşağıdaki gibi okuyup anlamlandırır:

alp er ogli süke barmuş sü yerinte erklig savçı törütmiş tér eviñerü kelser özi atanmış ögrünçülüğ atı yétiglig kelir tér ança bilinler añıg edgü <ol> “(Fal şöyle) der: Yiğit bir adamın oğlu savaşa gitmiş. Savaş alanında güçlü bir sözcü ortaya çıkarmış. (Fal devamında şöyle) der: (Bu yiğit adam) evine doğru gelirken kendisi yüksek bir makama atanmış, sevinçli ve atı yedekte olarak geliyor. Öylece biliniz: (Bu fal) çok iyidir.” (2017: 46)

Görüldüğü üzere Yıldırım da *atı* sözcüğünü hayvan adı olarak düşünür. Yıldırım, *atı* sözcüğünden sonraki sözü *yétiglig* biçiminde okur ve Erdal'ın *yet-* eylemi için aktardığı karşılıklardan 'yedeğinde götürmek' anlamını benimser. İrk Bitig'in işaret ettiği dönemlerde gerek savaş alanına gitmek / dönmek gerekse de savaş sırasında 'yedek at' bulundurulması bilinen bir yöntemdir. Ayrıca 'yedek at' kullanımı, uzun mesafelere sefer düzenlendiği zamanlarda stratejik ve ekonomik bir uygulamadır. Ancak *ırkın* bağlamında böylesi bir 'uzak mesafe' vurgusu sezilmemektedir.

2. *Yitiglig* Sözcüğünün Etimolojisi ve Anlamsal Boyutları

Türk dilinde ön seste ünlü değişimleri anlam farklarına neden olmaktadır. *Yitiglig* sözcüğüne kaynaklık edebilecek olası kök biçimleri olan *yet-*, *yét-* ve *yit-* fiilleri bu durumun güzel bir örneğini oluşturmaktadır. Bu açıdan sözcüğe kaynaklık eden kök biçimin belirlenmesi, 55. *ırkın* anlamlandırılmasını doğrudan etkileyecektir.

Clauson, sözcüğü *yitiglig* biçiminde okur. Ona göre sözcüğün kökü **yiti-* 'to be sharp' fiilidir. Clauson'a göre *yitiglig* sözcüğü, bu kök biçimden türemiş *yitig* gövde biçimine {+IIg} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. Clauson, *yitig* 'sharp' sözcüğünün mecazî bir anlam kazanarak 'alert, quick, clever' karşılığıyla da kullanıldığını tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinden verdiği örneklerle pekiştirerek aktarır (ED 886b, 889a-b).

Erdal, *yetiglig* biçiminde okuduğu sözcüğe kaynaklık eden kök biçimi *yet-* 'to lead on' olarak belirler. Ona göre *yetiglig* sözcüğü *yet-* fiiline doğrudan {-(X)glXg} ekinin getirilmesiyle oluşmuştur. Erdal'a göre *yetig* + *lig* biçimindeki çözümlenme, eski Orta Asya Türkçesinde *yetig* biçiminde bir sözcüğün tanıklanmaması nedeniyle *ırkın* anlamını kavramayı büsbütün güçleştirir (1977: 109-110; 1991: 345). Gabain ise sözcüğü *yitiglig* biçiminde okur ve sözcüğe 'yeterli, kuvvetli' anlamını verir (1988: 312).

Eski Türkçenin söz varlığında *yet-*, *yét-* ve *yit-* fiilleri aşağıdaki anlamları karşılayacak biçimde tanıklanmıştır:

yet- → 'yetmek, kâfi gelmek; yedekte bulundurmak, önüne katarak veya peşi sıra götürmek'

yét- → 'erişmek, kavuşmak, ulaşmak, yetişmek, yükselmek'

yit- → 'yitmek, kaybetmek, kaybolmak' .

Bu kök biçimlerin karşıladıkları ilgili anlamlar, yukarıda belirtilen nedenlerle *yitiglig* sözcüğünün açık biçimde anlaşılmasında yeterli görünmemektedir. Bu noktada, eski Türkçenin söz varlığında tanıklanan *yiti* sözcüğü dikkat çekmektedir. Sözcüğün gerçek anlamı 'keskin'dir. Ancak sözcük mecazî olarak 'akıllı, cesur; sağlam; çalışkan, sıkı, kararlı' anlamlarını karşılamaktadır. Sözcük eski Türkçenin söz varlığında, genellikle *könül* ve *katıglan-* sözcüğüyle birlikte olumlu, övülesi insan niteliği olarak kullanılmıştır. *Yiti* sözcüğünün unsuru olduğu ikileme yapılarına bakıldığında belirtilen bu mecazî anlamlar daha açık biçimde görülebilmektedir. Çünkü ikileme yapısı içerisinde, ikilemeyi oluşturan diğer unsur üzerinden yorum yapmak kimi yararlar sağlamaktadır. Eski Türkçenin söz hazinesinde *yiti kınug* 'cesur / kararlı', *yiti çintan* 'sağlam, sıkı / kararlı' ve *tümge yiti* 'aptal, akıllı' ikilemeleri geçmektedir. Aşağıda verilen örnekler *yiti* sözcüğünün ikileme yapısı içerisinde karşıladığı mecazî anlamlar açısından çarpıcıdır:

[...] *ogulça kızça yiti kınıg* ögrünçlüg esirkençsiz idok köñülünüz üze [...] AY, 617 (X. 10a.), 21, (Kaya, 1994: 325)

[...] *teprençsiz bek yarp yiti kınıg* <idok> kö[ñül]ünüz ol [...] AY, 660 (X. 31b.), 9, (Kaya, 1994: 342)

[...] *ol tınlıglar üze olarnıñ ok tümge yiti* töz yultızlarınıñ teñinçe [...] AY, 34s (I. ? [=R-M. 706]), 23, (Kaya, 1994: 82)

[...] *agınçsız evrılınçsız bek katıg kértgünçlüg artamaksız yiti çintan* süzök köñüllüg arslan bilge teñri ilig [...] (Şen, 2002: 365)

Yiti sözcüğü, eski Türkçenin söz varlığı için bir ileri öge konumundadır. Clauson *yitiglig* sözcüğünün kök biçimi için **yiti-* fiilini önemişse de *yiti* sözcüğü eski Türkçenin söz hazinesinde ad olarak tanınmıştır. Bu da sözcüğün bir kök biçim değil {-I} ekini alarak oluşan bir gövde olduğunu düşündürmektedir. Bu noktada, DLT’de geçen *yitig* sözcüğünden de söz etmek gerekir. Kâşgarlı *yitig* maddesinde yaptığı açıklamada bıçak, kılıç gibi keskin yanı olan her şey için bu sözcüğün kullanıldığını belirtir: *yitig biçek*. Kâşgarlı ayrıca ‘zor işlerde keskin (becerikli) adam’ anlamında *yitig er* denildiğini de kaydeder (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 166, 355). Kâşgarlı’nın aktardığına göre *yitig* sözcüğü de tıpkı *yiti* sözcüğünde olduğu gibi mecazî bir anlam kazanmıştır. Karahanlı Türkçesiyle yazılmış ilk Kur’an tercümesinin İstanbul nüshasında bir de *yitig* ‘sivri’ sözcüğü tanınmıştır (Ünlü, 2004: 762). *Yitig* sözcüğünün etimolojisine bakıldığında ise sözcüğün *yiti* sözcüğüne kaynaklık eden kök biçime {- (X)g} ekinin getirilmesiyle kurulduğu zorlamaya gerek olmadan söylenebilir. *Yitiglig* sözcüğünün ‘keskin, sivri, becerikli’ karşılığındaki *yitig* sözcüğüne {+IIg} ekinin getirilmesiyle oluştuğu görüşünün {+IIg} ekinin eklendiği sözcüğe kattığı anlam açısından düşünüldüğünde olanaksız olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Bu durumda, Marcel Erdal’ın da işaret ettiği üzere *yitiglig* sözcüğündeki ekin {- (X)gl(X)g} eki olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Erdal, {+l(X)g} eki için DLT’de iki kullanım biçimi belirtildiğini aktarır. Erdal, bu ekin DLT’de ifade edilen ikinci biçiminde pasif formlara işaret ettiğini belirttikten sonra DLT’nin iki örneğe yer verdiğini aktarır: *üleglig* ‘bölünmüş, taksim edilmiş’, *töşeglig* ‘serilmiş, yayılmış’ (1991: 344-345).¹

Yiti, *yitig* ve *yitiglig* sözcüklerinin aynı **yit-* ‘keskin olmak’ fiilinden türediği böylece anlaşılmaktadır. *Yit* sözü hem sesteş köktür hem de fiil olarak birden fazla anlamı karşılamaktadır. Bu anlamlar arasına ‘keskin olmak’ karşılığı da eklenmelidir.

Sözcüğün etimolojisi açıklandıktan sonra 55. ırkta nasıl bir anlamı karşıladığı üzerinde durulabilir. ‘Ağır, hafif, keskin, kalın, ince, sert, yumuşak, sıcak, soğuk, sıkı’ gibi ifadelerin insanlara ve insan niteliklerine atfedilmesi yalnızca Türk dili için değil dilbilimin işaret ettiği üzere tüm diller için evrensel ölçekte bilinen bir durumdur. Eski Türkçenin söz varlığında kullanılan *agir ulug*, *agirlik uçuzluk*, *alp katıg*, *berk yarp*, *kadır katıg*, *kadır katıg*, *katıg bek*, *katıg irig*, *katıg kınıg*, *kınıg katıg bek*, *kurç katıg*, *tözün yavaş*, *yumşak yavaş* gibi ikilemelerde bu durumu anlamak çok daha kolaydır. Tüm bu noktalar göz önüne alındığında sözcüğün karşıladığı anlam açıklık kazanmaktadır. *Yitiglig*

¹ Erdal’ın ilgili ek için yaptığı ayrıntılı açıklamalar ve tanık gösterdiği diğer örnekler için ayrıca bk. 1991: 345-349. Erdal’ın burada verdiği *közi yümüglüg olurur erti* ‘Yumulmuş / kapalı gözlerle oturur idi / Gözü yumulmuş (olarak) oturur idi’ cümlesi ile *atı yitiglig kelir* ifadesi arasındaki {- (X)gl(X)g} ekinin üstlendiği fonksiyon açısından benzerlik ilgi çekicidir.

sözcüğü birebir çeviriyle ‘keskinleşmiş, sivrilmiş’ anlamındadır. Bir kişinin adının ‘keskinleşmesi, sivrilmesi’nden kastedilen o kişinin adının, sanının diğerlerinden ‘ayrılması’dır. Ayrıca *alp er oğlu* savaşta gösterdiği başarılarla yüksek bir makama atanmıştır. Atama işini yapan burada özne değildir. *Özi atanmış* ifadesi edilgen yapıdadır. *Özi atanmış* ifadesiyle bağlantılı olarak aynı biçimde *atı yitiglig* ibaresinde de DLT’de belirtilen pasiflik anlamı söz konusudur. Daha derli toplu, geniş ve edebî biçimde ise *atı yitiglig* ifadesi ‘adı ünlenmiş, duyulmuş, adı sanı hızlıca yayılmış’ biçiminde karşılık bulmaktadır. Böylece, yukarıda eleştirel yaklaşılan 55. *ırk* yorumlarındaki özne karmaşası da ortadan kalkmaktadır. *Özi* ve *atı* sözcükleri *alp er oğlu* öznesine bağlanmıştır. Bu yorumla savaşa giden, haberci ortaya çıkaran, atanan, mutlu ve adı sanı ünlenmiş / yayılmış biçimde obasına dönen görüldüğü üzere yiğit adamın oğludur.

3. Yeni Bir Okuma ve Anlamlandırma Önerisi

Elde edilen verilen ışığında *Irk Bitig*’in 55. *ırkı* aşağıdaki gibi okunup yorumlanmalıdır:

alp er oğlu süke barmış sü yérinte erklig sawçı törütmiş tér ewiñerü kelser özi atanmış ögrünçüllüg atı yitiglig kelir tér ança bilinler añig edgü [ol] “ (Fal şöyle) der: Yiğit bir adamın oğlu savaşa gitmiş. Savaş alanında güçlü (bir) haberci ortaya çıkarmış. (Fal devamında şöyle) der: (Bu yiğit adamın oğlu) obasına doğru gelirken kendisi (yüksek bir makama) atanmış, sevinçli; adı (da) ünlenmiş, duyulmuş (olarak) geliyor. Öylece biliniz ki (bu fal) çok iyi[dir].”

Sonuç

1. *Yitiglig* sözcüğü bugüne dek tanıklanan *yet-*, *yét-* veya *yit-* fiilleriyle açıklanamayacak durumdadır. Sözcük *yiti* ve *yitig* sözcüklerine de kaynaklık eden **yit-* ‘keskin olmak’ kök biçiminden türemiştir. *Yiti* sözcüğünün gerçek anlamı ‘keskin’dir. Ancak sözcük mecazî anlamlar kazanarak ‘akıllı, cesur; çalışkan, gayretli; sıkı, sağlam; kararlı’ karşılıklarıyla da tanıklanmıştır. Karahanlı Türkçesi metinlerinde geçen *yitig* sözcüğünün durumu *yiti* sözcüğüyle benzerdir. Tıpkı *yiti* ve *yitig* sözcüğünde olduğu gibi *yitiglig* sözcüğü de mecazî bir anlam kazanmıştır. Bu itibarla *yitiglig* sözcüğü, 55. *ırkın* bağlamında ‘adı ünlenmiş, duyulmuş, adı sanı hızlıca yayılmış’ anlamını karşılamaktadır.

2. Eski Türkçenin söz varlığında tanıklanan *yit* sestesh kökünün dizin ve sözlüklerdeki karşılıkları arasına ‘keskin olmak’ anlamı da eklenmelidir.

3. *Yitiglig* sözcüğünün ‘keskin, sivri, becerikli’ karşılığındaki *yitig* sözcüğüne {+IIg} ekinin getirilmesiyle oluştuğu görüşü {+IIg} ekinin eklendiği sözcüğe kattığı anlam açısından düşünüldüğünde olanaksızdır. Sözcüğün yapısındaki ek {-(X)gl(X)g} ekidir.

4. *Irk Bitig*’in 55. *ırkı*nda geçen *atı yitiglig kelir* ifadesinde yer alan *at* kök biçimi, hayvan adı olan *at* değildir. Burada sözcük, ‘ad, san’ karşılığıyla kullanılmıştır.

Kaynaklar

Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Oxford University.

- Ercilasun, A. B. & Akkoyunlu, Z. (2015). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânu Lugâti't-Türk (Giriş - Metin - Çeviri - Notlar - Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdal, M. (1977). İrk Bitig Üzerine Yeni Notlar. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 1977/1978, 87-119.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon, I-II*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Erdal, M. (1997). Further Notes on the İrk Bitig. *Turkic Languages*, 1, 63-100.
- Erdal, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Lieden - Boston: Brill.
- Gabain, A. von. (1988). *Eski Türkçenin Grameri (Türkçeye çev.: Mehmet Akalın)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaya, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk, Giriş, Metin ve Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Orkun, H. N. (2011). *Eski Türk Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Şen, S. (2002). *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tekin, T. (2013). *İrk Bitig, Eski Uygurca Fal Kitabı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ünlü, S. (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (Tiem 235v/3 - 450r7) Giriş - İnceleme - Metin - Analitik Dizin*. Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldırım, F. (2017). *İrk Bitig ve Orhon Yazılı Metinlerin Dili*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

